

Türk Dış Politikası Tarihi Yazımında Anılar: Güncel Bir Değerlendirme

Emre Feyzi Çolakoglu*

Cumhuriyet Dönemi dış politika tarihi yazımının arşiv belgeleri başta olmak üzere birçok kaynağı bulunmaktadır. Ancak, bu konuda asli öneme sahip Dış İşleri Bakanlığı Arşivi'nin araştırmacıların kullanımına henüz açılmamış olması bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların en kayda değer kaynaklardan mahrum kalmalarına yol açmaktadır. Bu durum da dış politika tarihi yazımı konusunda arşiv belgeleri dışındaki kaynakların önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bu konuda üzerinde fazla durulmayan kaynakların başında ise anılar¹ gelmektedir. Özellikle dış politikanın belirlenmesi ve yürütülmesinde görev almış siyasetçi ya da bürokratların yayımladıkları anılar bu alandaki hayati bir boşluğu doldurmaktadır. Bu anlamda dış politikanın yürütülmesinde önemli rol oynayan diplomatların –vazifeleri başındayken pek mümkün olmasa da- emeklilik dönemlerinde kaleme aldıkları anıları dış politika tarihi araştırmacıları için büyük önem taşımaktadır.

Sunulacak olan bildiriye ilk olarak anıların tarih yazımındaki yeri ve önemi vurgulandıktan sonra bu kaynakların birincil-ikincil, nesnel-öznel ve güvenilir-güvenilmez olma özellikleri tartışılacaktır. Bu tartışmada bazı tarihçilerin anıları neden birincil kaynak olarak görme eğiliminde olmadıkları

* Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa/TÜRKİYE, emre.colakoglu@btu.edu.tr ORCID: 0000-0002-8449-1067 DOI: 10.37879/9789751749987.2022.27

1 Türk tarihinde anı yazımının Batılı anlamda yaygınlaşmasıyla birlikte türün Fransızcadaki karşılığı olan “*mémoires*” kelimesine karşılık Türkçede “*hatıra*” ve bunun çoğulu olarak da “*hatırat*” kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra yaşanan öz Türkçe akımı ile birlikte “*hatıra*” sözcüğünün yerine “*anı(lar)*” sözcüğü yaygınlık kazanmıştır. Bkz: Şevket Kamil Akar ve İrfan Karakoç, “Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/1 (2004), s. 384. Bildiriye söz konusu terimin günümüz Türkçesindeki yaygın kullanımı olan “*anı(lar)*” sözcüğü tercih edilecek ancak bazı doğrudan alıntılarda geçen “*hatıra(t)*” sözcüğü olduğu gibi korunacaktır.

ve anılardan hangi durumlarda nasıl yararlanılabileceği üzerinde durulacaktır. Anıların niteliği ve tarih yazımındaki işlevi ortaya konduktan sonra bu kaynak türünün Cumhuriyet dönemi siyasi ve diplomatik tarihindeki yeri hakkında kısaca bilgi verilecektir. Son olarak da özellikle emekli diplomatlar tarafından yakın dönemlerde yayımlanmış ve Türk dış politikası tarihi yazımında henüz yeterince yararlanılamamış bazı anı kitapları ele alınacak ve bu kaynakların söz konusu alana yapabilecekleri katkılar değerlendirilecektir.

Dış Politika Tarihinin Kaynakları ve Anılar

Siyasi tarihin üzerinde uzlaşmış bir tanımı ve mutlak çizgilerle belirlenmiş sınırları olmasa da bir ülkenin geçmiş yıllarda takip ettiği dış politikanın bilimsel bir yöntemle çalışılması kuşkusuz ki siyasi tarihin çalışma alanına girmektedir.² Dolayısıyla, bir dış politika tarihi çalışması yaparken yararlanılan kaynaklar da siyasi tarihin kaynaklarından oluşmaktadır. Siyasi tarihin kaynaklarını belirlerken ilk aşamada bunları birincil ve ikincil kaynaklar üzere bir tasnife tabi tutmak elzemdir. Bir kaynak, tarihsel bir olayın tam içinden ya da en azından yakınından bilgi veriyor, yani kendisiyle olay arasında başka bir kaynağı barındırmıyorsa birincil kaynak olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, başta birincil kaynaklar üzere başka kaynaklardan yararlanarak hazırlanmış ise ikincil kaynak olarak nitelenmektedir.³ Her ne kadar tarih kuramındaki gelişmelere paralel olarak bazı tarihçiler tarafından birincil-ikincil kaynak ayrımının artık ortadan kalktığı iddia edilse de siyasi tarih alanında birincil kaynakların ayrıcalıklı konumu önemini hala korumaktadır.⁴ Tarih profesörü Fatma Acun bu konuda

“Birinci elden kaynaklar tarihçilere daha meşru ve daha güvenilir kayıtlar olarak görülür. Bunlar araştırmacıya tarihsel bir olay veya dönem esnasında gerçekte ne olduğuna dair doğrudan bilgi verebilir. ... İkinci elden kaynaklar ise birinci elden orijinal kayıtlarla aynı değer ve güvenilirliğe sahip olarak görülmez. Çünkü olayları aktarma esnasında kayıplar veya hatalar

2 Siyasi tarihin tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi hakkındaki tartışmalar için bkz: Erel Tellal, “İsmlendirme Sorunu”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, s. 75-83.; Ahmet Mumcu, “Siyasal Tarih”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, s. 376-391.

3 Muhittin Tuş, “Tarihçi ve Kaynak”, *Tarih İçin Metodoloji*, drl. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 234-235.; Zekeriya Kurşun, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Metodu*, drl. Zekeriya Kurşun, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir 2011, s. 23-24.

4 Birincil-İkincil kaynak ayrımının ortadan kalkması gerektiği üzerine yapılan tartışmalar için bkz: Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara 1999, s. 99-107.; E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 16.

meydana gelmiş olabilir. ... Eğer akademik bir çalışma sadece ikinci elden kaynaklara dayanılarak yapılmış ise bu, orijinal araştırmanın yapılmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, pek ciddiye alınmaz.”

tespitinde bulunmaktadır.⁵ Dolayısıyla, özgün bir dış politika tarihi çalışması yapmak her şeyden önce birincil kaynaklardan faydalanmaya bağlıdır. Çünkü, birincil kaynaklardan türetilmiş ikincil kaynaklara dayanan bir çalışmanın siyasi tarih alanına sunabileceği katkı oldukça sınırlıdır.

Bir dış politika tarihi araştırmacısının yararlanabileceği birincil kaynakların başında belgeler gelmektedir. Söz konusu belgeler de arşivlerde bulunmaktadır. Arşiv belgelerinin tarih çalışmalarındaki önemi ilk kez olmasa da etkili bir şekilde, tarihin diğer disiplinlerden ayrılarak bilimsel bir hüviyet kazanmasında öncü rol oynayan Alman tarihçi Leopold von Ranke tarafından ortaya konmuştur.⁶ Ranke'ye göre tarih yazımı “Birinci el tarihsel belgelere” ve bunların katı kurallara bağlanmış eleştirel incelemesine bağlıdır.⁷ Öyle ki, Ranke için belge, kutsal olmasının yanında aynı zamanda vazgeçilmezdir. Bu nedenle asıl amacı “Hakikatte ne olduğunu ortaya çıkarmak” olan tarihçi için “Belge yoksa tarih de yoktur”.⁸ Bununla birlikte, arşiv belgelerinin tarih çalışmalarındaki bu ayrıcalıklı rolü ve önemi sonraki yıllarda başta Annales ekolü olmak üzere farklı tarih okulları tarafından bazı eleştirilere tabi tutulmuştur.⁹ Ancak tüm bu eleştirilere rağmen siyasi tarih çalışmalarını arşiv belgelerinden tamamen arındırmak mümkün değildir. Siyasi tarih pro-

5 Fatma Acun, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, drl. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2015, s. 121-123.

6 Leopold von Ranke'nin kurucusu olduğu Alman Tarih Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Antony Grafton, *Dipnotlar, Merak Uyandıran Bir Tarih*, çev. Fatma Acun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 35-60.; Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 23-31.

7 İbrahim Hakkı Öztürk, “Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, drl. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2015, s. 121-123.

8 Acun, Fatma, “Tarihin İnşa Sürecinde Belge ve Kullanımı”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihcilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, drl. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 67.

9 Rankeci tarih anlayışına yöneltilen eleştiriler ve Annales Tarih Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 13-16.; Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı Annales Okulu’nun Türkiye’deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980’e*, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara 2010, s. 36-95.; Salih Özbaran, *Tarih, Tarihi ve Toplum*, 3. Baskı, Yakın Kitapevi, İzmir 2015, s. 89-95; Iggers, agm., s. 37-65.

fesörü Çağrı Erhan bu konuda

“İster post-modernist ister neo-realist olsun, uluslararası ilişkiler alanında geçmişini açıklamaya koyulanlar, belgeyi tamamen dışladıklarında ayakları fazlaca yere basmayan teorik fantezilere yönelme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. ... Arşiv belgesi, siyasi tarihi, bir yandan uluslararası ilişkiler teorisi alanındaki çalışmalardan, diğer yandan da, namütenahi okulların etkisiyle kaleme alınmış tarih çalışmalarından ayırt eden unsurdur.”

tespitinde bulunmuştur.¹⁰

Dış politika tarihi yazımının kaynakları arasında arşiv belgelerinin yanı sıra resmi ve yarı resmi yayınlar, yıllıklar, gazete ve dergiler gibi süreli yayınlar da birincil kaynak özelliği taşımaktadırlar.¹¹ Tüm bu kaynaklara ek olarak, yapılan çalışmalarda bu kaynaklar kadar sık kullanılmaları da dış politika tarihi yazımının bir diğer önemli birincil kaynağı da anılardır. Emin Özdemir’in “Bir kimsenin kendi başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine, bilgilerine dayanarak anlattığı yazı türü”¹² olarak nitelediği anıların, tarihteki ilk örnekleri antik çağlara kadar uzanmaktadır. Bu anlamda Roma İmparatoru Julius Caesar, Bizans İmparatoru Kantakuzenos, Timur İmparatorluğu’nun kurucusu Timur ve Babür Hükümdarlığı’nın kurucusu Babür’ün bıraktığı anı niteliğindeki eserler tarih çalışmalarında kullanılan en eski anı örnekleridir.¹³

Anıların, edebi özellikleri bakımından birbirlerine yakınlık göstermelerine rağmen özyaşamöykülerinden ayrılmaları gerekmektedir. Özyaşamöykülerinde yazarlar daha çok kendi özel yaşamlarından, özel duygu ve eğilimlerinden söz etmektedirler. Metnin odak noktası da yazarın kişiliğidir. Anılar ise yazarların iç dünyasından çok dış dünyada olan bitenlere ağırlık verirler. Dolayısıyla, yazarların esas kaygısı tanık oldukları olay

10 Çağrı Erhan, “Siyasi Tarihin Kaynakları”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, s. 107-108.

11 Bu kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Engin Berber (dr.), *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 29-128.; Kemal Arı, *Tarih Yöntemi*, İleri Yayınları, İzmir 2011, s. 177-180.; Yalçın, *age.*, s. 65-236.

12 Emin Özdemir, “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXV/246 (1972), s. 398.

13 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 24.

ve olguları okuyucuya aktarmak, bunların arka planlarını sorgulamaktır.¹⁴ Anıları özyaşamöykülerinin yanı sıra günlüklerden de ayırmak icap etmektedir. Çünkü günlükler günü gününe saptanan olaylar, düşünceler ve duygulardan oluşurken anılarsa genellikle üstünden uzun yıllar geçmiş olayları dile getirmektedir.¹⁵ Suut Kemal Yetkin bu ayrımı “Günlük, ileriye doğru gider, hatıra geriye doğru iner. Biri yaşarken, öbürü yaşadıktan sonra yazılır.” sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur.¹⁶

Teknik olarak özyaşamöyküleri ve günlüklerden ayrılan anılar kaleme alınış tarzlarına göre de kendi içlerinde farklılık göstermektedirler. Bu anlamda anılarını yazmaya karar vermiş bir kişinin başvurduğu yöntemlerin başında, kişinin tanık olduğu ya da duyduğu olayları hatırlamaya çalışıp bunları kronolojik bir sıraya koyduktan sonra yazıya aktarması gelmektedir.¹⁷ Ancak, insan belleğinin kapasitesinin sınırlarının olmadığı bilim adamları tarafından kanıtlanmış bir gerçek olsa da aradan uzun yıllar geçtikten sonra belleğe kaydedilen her olayın istenildiği zaman en küçük ayrıntılarıyla hatırlanması her zaman mümkün olmamaktadır. İşte bu noktada anıların kaleme alınmasında başvurulan bir başka yöntem ortaya çıkmaktadır: günlükler ya da günü gününe tutulan notlara başvurma. Günlükler yaşanan anın üzerinden fazla zaman geçmeden kaleme alındıkları için içeriklerinde oldukça bol ve geniş ayrıntıyı barındırmaktadırlar. Dolayısıyla, kişinin anılarını yazarken zamanında tutulmuş bu notlardan yararlanması oluşturulan metnin ayrıntı yönünden daha zengin olmasını sağlamaktadır.¹⁸ Anı yazarlarının başvurdukları bir diğer yöntem ise buldukları görev sırasında birer kopyasını kendilerine sakladıkları belgelerden faydalanmaktır. Ancak Akşin’e göre belgelere dayanarak kaleme alınan bu türden anılar yaşanan olayları ve bunların perde arkasını okuyucuya aktarmak yerine daha çok “sunulan belgeleri konuşturmak” işlevi görmektedirler.¹⁹ Dolayısıyla, okuyucuya daha faydalı bir eser sunmak isteyen bir yazarın anılarını kaleme alma sürecinde belgelere

14 Salah Birsal, “Anı Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXV/S 246 (1972), s. 378.; Özdemir, agm., s. 399-400; Ayrıca, (öz)yaşamöykülerinin siyasi tarih alanında taşıdığı kaynak değerinin tarih okullarına göre karşılaştırmalı olarak ele alındığı özlü bir çalışma için bkz: Tülay Gül, *Doğumundan Hariciye Vekilliğine M. Şükrü Saraçoğlu (1887-1939) Hakkındaki İddialar ve Yanıtlar ile Özlü Bir Biyografi Denemesi*, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir 2014, s. 7-12.

15 Birsal, agm., s. 378.

16 Özdemir, agm., s. 400.

17 Sina Akşin, “Türkiye’de Anılar ve Biyografiler”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, s. 405.

18 Akşin, agm., s. 404.

19 Akşin, agm., s. 405.

başvurması, kendisini anılarını kaleme almaya iten dürtüyü ve esas amacını kesinlikle unutturmamalıdır.

Anılar, nadiren üçüncü şahısların okuması önemsenmeden kaleme alınsa da esas itibarıyla yayımlanmak ve başka kişilerin de okumasını sağlamak için yazılırlar. Peki, anı yazarları neden başlarından geçen, tanık oldukları ya da duydukları olayları başkalarının da okuması için yayımlama isteği duyarlar? İbrahim Olgun bu soruya cevap olarak birtakım nedenler sıralamaktadır:

“Unutulma korkusundan kurtulmak; kaybolup gitmesine kişinin gönlünün razı olmayacağı bir gerçeği ortaya koymak; yazma alışkanlığı; birlikte yaşadığı kişilerden kimilerine karşı duyduğu hayranlığı belirtmek; tarih ve kamuoyu karşısında hesaplaşmak; pişmanlık duygularını anlatarak rahatlamak, bir çeşit günah çıkarmak; gelecek kuşaklara ders vermek; siyasal hasımlarını kötülemek ya da kendini savunmak.”²⁰

Görüldüğü gibi bir kimseyi anılarını yazmaya iten pek çok sebep vardır. Ancak “her anı yazarı için bu gerekçelerden sadece bir tanesi geçerlidir” diye bir kural yoktur. Yayımlanmış anılardan yalnızca birkaç tanesi bile incelendiğinde, yazarın üslubundan veya anlattıklarından kendisini anılarını yazmaya iten aynı andan birden fazla nedenin etkili olduğu da gözlemlenebilmektedir. Akar ve Karakoç, sözü edilen bu gerekçelerden hangisi veya hangileri etkili olursa olsun anı yazarının aklında mutlaka kendisini ön planda tutma ve savunma isteği olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle diğer yazın türlerine göre anılar, yazarın içinde en çok bulunduğu ve birinci tekil şahsın hemen her cümlede hissedildiği eserlerdir.²¹

Tarihi antik çağlara kadar uzanan anı türünün tarih çalışmalarındaki yeri ise tarihçiler arasında uzunca bir süre önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur. Yukarıda da değinildiği üzere anılar, pek tabii olarak yazarın eserde yer alan olay ve olgular hakkındaki şahsi duygu, düşünce ve yorumlarını da içermektedir. Bu nedenle bazı tarihçiler tarafından anıların nesnelikten ziyade öznel olma özelliklerinin daha ağır bastığı ve bu yüzden nesnel tarihsel gerçekler hakkında bilgi sunamayacakları hararetle savunulmaktadır. Bu durumda anıların birincil kaynak olarak değerlendirilmelerinin mümkün olamayacağı, bilimsel tarih çalışmalarında mutlaka kullanılmak isteniyorlarsa da kesinlikle iç ve dış tenkitten geçirilmeleri ve diğer kaynaklarla karşılaş-

20 İbrahim Olgun, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXV/S 246 (1972), s. 405.

21 Akar ve Karakoç, agm., s. 386.

tırılmaları gerektiği gibi savlar öne sürülmektedir.²² Anıların tarihsel kaynak olma niteliklerini sorgulama ya da azaltma niyeti içeren bu argümanların, göz önünde bulundurmadıkları önemli bir husus vardır. Şöyle ki, tarih çalışmalarında kullanılacak her kaynak –siyasi tarih yazımının olmazsa olmaz kaynağı olarak aktardığımız arşiv belgeleri dâhil- zaten çok titiz bir tenkit sürecinden geçirilmelidir. Çünkü, bilimsel bir tarih araştırması yaparken prensip olarak hiçbir bir kaynağın peşinen nesnel ve güvenilir olduğunun kabul edilmemesi gerekmektedir. Dolayısıyla, Acun’un da altını çizdiği üzere araya başka hiçbir etken sokmadan, doğrudan doğruya olayların katılımcıları tarafından tutulan kayıtlar, bu özellikleriyle birincil kaynak değeri taşımaktadırlar ve “katılımcı veya gözlemcilerin bireysel bakış açısını yansıtan hatıralar, bu tür kaynakların en güzel örneğidir.”²³

Diğer yandan, anıların nesnel bir tarihsel gerçeklik sunup sunmayacakları konusunda birtakım şüpheleri olan araştırmacılar dahi anıları başvurabilecek kaynaklar arasından tamamıyla çıkarmanın doğru olmayacağını işaret etmektedirler. Çünkü anılar en nihayetinde bünyelerinde “bir dönemin genel konjonktürünün ya da bir kurumsal yapının çalışma pratiğinin nasıl işlediğine yönelik ipuçlarını” da barındırmaktadırlar.²⁴ Nitekim, anıları birincil kaynak olarak sınıflandıran bir tarihçi olan Anthony Brundage “yazarın lehine yorumlar içerse ve hatta sadece kendisine hizmet etse bile bu türün bir kaynak materyal olarak hiçbir şekilde değersiz olmadığını” belirtmekte ve “tüm diğer niteliklerinin yanı sıra hatıratlar önde gelen şahsiyetlerin kişilikleriyle ilgili çok değerli bilgiler sunmaktadır” tespitinde bulunmaktadır.²⁵ Brundage’ye benzer bir yaklaşım Erhan tarafından da savunulmaktadır. Erhan’a göre anılar “hiçbir şeyi açıklamasa, çarpıtılmış ve gerçeğin tamamını veya bir kısmını gizler mahiyette de olsa, hiç olmazsa tarihsel aktörün halet-i ruhiyesi hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar.”²⁶ Anılar, bu özellikleriyle beşeri gerçekleri ve diğer kaynak türlerinde pek rastlanmayan bilgileri içermektedirler. Dolayısıyla, Birinci’nin de ifadesiyle “siyasi tarih ve zihniyet araştırmaları söz konusu olduğunda anılar vazgeçilmez bir kaynak durumundadırlar.”²⁷

22 Kütükoğlu, *age.*, s. 25.; Yalçın, *age.*, s. 273, 275-276.; Akar ve Karakoç, *agm.*, s. 386.

23 Acun, “Tarihin Kaynakları”, s. 121.

24 Onur Kınılı, “Anılar ve Yaşam Öyküleri”, *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, drl. Engin Berber, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 139.

25 Anthony Brundage, *Going to Sources: A Guide to Historical Research and Writing*, 4. Baskı, Harlan Davidson Inc., Illionis, 2008, s. 22’den aktaran Altıkulaç, Ali ve Yeşilbursa, Emine Güntepe, “Tarih Araştırmacılarına Göre Hatıratların Tarihsel Değeri”, *3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, 25-27 Haziran 2014, s. 162.

26 Erhan, *agm.*, s. 111.

27 Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Abvvali*, Dergâh Yayınları, İstanbul

Türk Dış Politikası Tarihi Yazımında Anıların Yeri ve Önemi

Cumhuriyet dönemi dış politika tarihi araştırmalarında yararlanılabilecek çeşitli kaynaklar bulunmaktadır.²⁸ Ancak, yukarıda da vurgulandığı gibi bu konuda özgün bir çalışma ortaya koymak her şeyden önce birincil kaynaklardan yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Söz konusu birincil kaynakların en önemlisi ise elbette ki dönemin arşiv belgeleridir. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), Türk Tarih Kurumu (TTK) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) arşivleri ilgili araştırmacıların çalışabilecekleri arşivlerin başında gelmektedir.²⁹ Ancak görüldüğü üzere, özel bir kanun maddesi ile sahip olduğu arşiv belgelerini Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devretme sorumluluğundan muaf tutulan Dışişleri Bakanlığı'nın arşivi şu anda maalesef bu listenin içerisinde yer almamaktadır.³⁰ Bu durum, ilgili araştırmacıların en önemli kaynaklarından mahrum kalmalarına yol açmaktadır. Çünkü dile getirildiği üzere bir dış politika tarihi araştırması yürütülüyorsa, arşiv belgeleri ve özellikle de Dışişleri Bakanlığı'nın arşiv belgeleri araştırmacıların en önemli birincil kaynaklarıdır. Dolayısıyla, bu kaynaklardan yoksun olmak söz konusu araştırmacıları yabancı ülkelerin arşiv kayıtları

2001, s. 25.

28 Türk Dış Politikası hakkında hazırlanmış kapsamlı bibliyografya çalışmaları için bkz: Mustafa Aydın, Erdem Denk, vd., *Türk Dış Politikası Kaynakçası (1923-2000)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2001.; Mustafa Aydın, M. Nail Alkan, *An Extensive Bibliography of Studies in English, German and French on Turkish Foreign Policy (1923-1997)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1997.; Metin Tamkoç, *A Bibliography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 and Brief Biographies of Turkish Statesmen*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.; Mustafa Budak, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/1 (2014), s. 267-340.

29 Berber, agm., s. 12-26.; Arı, age., s. 165-174.; Yalçın, age., s. 44-63.

30 Dışişleri Bakanlığı personelleri Büyükelçi Songül Ozan ve Elçi Yavuz Evirgen, 7-9 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen *Diplomasi ve Dış Politika Çalışmalarında Arşivlerin Rolü* başlıklı sempozyumda yaptıkları konuşmalarında Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı tarafından yürütülen Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin dijital ortama aktarılması ve araştırmacıların kullanımına açılmasıyla ilgili 2014 yılında başlanan proje hakkında bazı önemli bilgileri katılımcılarla paylaşmışlardır. Ozan ve Evirgen gerçekleştirdikleri konuşmada çalışmaların tamamlanarak arşivin kullanıcıların hizmetine sunulmasıyla ilgili planlanan tarihin "*en yakın tarih*" olduğu dile getirmişlerdir. Bununla birlikte, bildirinin hazırlandığı 2016 yılın Kasım ayında bu doğrultuda henüz kayda değer bir gelişmenin olmadığı da görülmektedir. Bkz: *Diplomasi ve Dış Politika Çalışmalarında Arşivlerin Rolü*, 7-9 Nisan 2016, İstanbul.

rına muhtaç etmektedir. Bu anlamda araştırmacıların yararlanabileceği, Türk dış politikası ile ilgili belgeler bakımından oldukça zengin ve erişilebilir yabancı ülke arşivi de bulunmaktadır.³¹ Ancak Mustafa Budak'a göre böyle bir durum, araştırmacının ele aldığı konunun ya da dönemin “yabancı gözyle” değerlendirmesi gibi garipsenecek bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte bilimsel ve objektif değerlendirmeler için de ciddi bir handikap oluşturmaktadır.³²

Siyasi tarihçi Nur Bilge Criss “belge bağımlılığı sendromuna” kapılmış bazı araştırmacıların Türk arşivlerine ulaşamamaları üzerine diğer bütün kaynakları yok sayma eğiliminde olduklarını dile getirmektedir.³³ Hâlbuki Cumhuriyet dönemi dış politika tarihi araştırmacılarının başvurabilecekleri başta resmi ve yarı resmi yayınlar, yıllıklar, gazete ve dergiler gibi süreli yayınlardan oluşan ve birincil kaynak özelliği taşıyan başka kaynaklar da vardır. Tüm bu kaynaklar arşiv belgeleri kadar olmasa da Cumhuriyet dönemi dış politika tarihi yazımına önemli katkı sağlayacak niteliktedirler. Bununla birlikte, arşiv belgelerinin eksikliğinden doğan açığı kapatacak belki de en önemli kaynak, zamanında söz konusu arşiv belgelerinin oluşmasına katkı sağlamış kişilerin daha sonra yayımlanmış oldukları anılardır. Bu kişilerin başında da devlet yönetiminde ve dış politikanın belirlenmesinde görev almış cumhurbaşkanları, başbakanlar, dışişleri bakanları ile belirlenen dış politikanın sahada bizzat tatbik edilmesini sağlayan diplomatlar gelmektedir.

Cumhuriyet tarihindeki cumhurbaşkanları, başbakanlar, dışişleri bakanları ve diplomatların anı yazma ve yayımlama gelenekleri incelendiğinde ise dünyadaki emsallerine kıyasla olumlu bir tabloyla karşılaşmak mümkün değildir. Aslında bu tablo Cumhuriyet öncesinden devralınmış bir mirastır. Çünkü anı türünün Türk tarihinde gelişimi ve yaygınlaşması ancak II. Meşrutiyet’in ilanının ertesi gibi Batı’ya kıyasla oldukça geç bir tarihte mümkün olabilmiştir. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid devrinin devlet yönetiminde görev almış önemli sayıda üst düzey devlet adamı eski dönemin günahlarından kendilerini hariç tutmak ve herhangi bir sorumlulukları olmadığını göstermek için önemli anılarını kaleme almışlardır.³⁴ Bu gelenek daha sonra ülkenin içine girdiği ardı arkası kesilmez savaş yılları ve Cumhuriyet’in ila-

31 Önemli bazı yabancı ülke arşivlerinin tanıtıldığı kapsamlı bir çalışma için bkz: Evren Küçük, “Türk Dış Politikası Çalışmalarında Arşivler (Türk-İngiliz-Fin)”, *Turkish Studies*, 8/13 (2013), s. 1215-1235.

32 Budak, agm., s. 269.

33 Nur Bilge Criss, “Üniversite Öğretiminde Siyasi Tarih’in Yeri”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, s. 53.

34 Birinci, age., s. 20.

nından sonra bir kısım asker ve siyasetçi tarafından devam ettirilmiştir. Öyle ki bu dönemde kaleme alınmış anılar anlamında adeta bir kaynak bolluğu vardır ve bu durum da kimi tarihçiler tarafından sakıncalı bulunmaktadır.³⁵ Ancak ülkenin içinden geçtiği olağanüstü koşulların göreceli olarak normalleşmesinin ardından dış politika tarihi yazımı alanında yararlanılabilecek anı miktarında yine gözle görülür bir düşüş hissedilmektedir.

Cumhuriyet öncesinden devralınan devlet adamı ve bürokratların anı yazma geleneğindeki kısırlığın birtakım nedenleri olduğu tahmin edilmektedir. Bu konuda Sina Akşın “Osmanlı toplumundaki kollektivist yapı, yani bireyin önemli olmamasıyla” kaleme alınan “günlük[lerin yahut anıların] daha sonra yazarın başını belaya sokabileceği” korkusu gibi sebeplerin etkili olabileceğini belirtmektedir.³⁶ Onur Kınlı ise Akşın’ın tespitine ek olarak “İslam kültüründeki ‘tevekkül’, ‘kader’ unsurlarının etkisiyle ‘yalnız Allah’a hesap verme’ anlayışı”nın anı türünün gelişimini engelleyen bir etken olarak görülebileceğini dile getirmektedir.³⁷ Bu noktada İslam inancının etkisinin yanında aktörlerin kişilik özelliklerinin de “kimseye hesap vermeme” anlayışının kaynağı olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, Londra Büyükelçiliği ve NATO Daimi Temsilciliği gibi oldukça önemli görevler üstlenmiş olan Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, kendisinden “Muhteşem bir görev döneminden sonra muhteşem bir emeklilik yaşıyorsunuz, hatıralarınızı yazsanız” talebinde bulunulduğunda “Hatıra savunmadır. Benim savunulacak bir şeyim yok, kimseye hesap vermek zorunda değilim.” cevabını verebilmiştir.³⁸ Son olarak, devlet adamı veya bürokratları siyasi kariyerleri ya da meslek hayatlarıyla ilgili anılarını kaleme almalarını engelleyen bir diğer faktör de “devlet sırlarını koruma” hassasiyeti olarak ifade edilebilir. Ancak bu konuda Erhan’ın da belirttiği üzere “sır ile sır olmayanı ayırt etmek” herhalde o kadar da zor olmamalıdır.³⁹ Nitekim bu hassasiyetin getirdiği baskıyı başarılı bir şekilde bertaraf ederek anılarını kaleme alan Büyükelçi Bilge Cankorel, eserine yazdığı önsözde bu konu hakkında “Bir diplomatın meslek hayatında yaşadıklarından gizli kalması gerekenler, açıklanabileceklerden her zaman misliyle fazladır. Bu sebeple kitabımda yazabildiklerim de yaşadıklarımın ancak bir kısmının hikâyesidir.” şerhini düşerek kaleme aldığı anılarıyla dış politika tarihi araş-

35 Sefa Kaplan, “Hatıra Yazmak Teşhircilik ama Bir O Kadar da Cesaret İşi”, *Hürriyet Pazar*, 06.04.2002’den aktaran Kınlı, *age.*, s. 130.

36 Akşın, *agm.*, s. 406.

37 Kınlı, *agm.*, s. 136.

38 Nezih Uzel, *Radyo’da Bir Gün*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. Arka Kapak.

39 Erhan, *agm.*, s. 111.

tırmacılarına yararlanabilecekleri oldukça faydalı bir kaynak sunmuştur.⁴⁰ Dolayısıyla, yukarıda sıralanan tüm faktörler bugüne kadar devlet adamı ve bürokratların anılarını yayımlamasını engelleyen birtakım somut gerekçeler olarak değerlendirilse bile, asla söz konusu aktörler tarafından birer bahane olarak bu faktörlerin arkalarına saklanılmaması gerekmektedir.

Türk Dış Politikası Hakkında Güncel Anı Örneklerinin İncelenmesi

Cumhuriyet tarihi, Dış İşleri Bakanlığı personeli olan diplomatların kaleme aldıkları anılar yönünden kısır olsa da bugüne kadar oldukça nitelikli ve dış politika tarihi yazımına katkı sağlamış örneklerle de sahiptir. Bu anlamda Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış diplomat anılarının ilk emsalleri sayılabilecek olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu,⁴¹ Feridun Cemal Erkin⁴² ve Zeki Kunalp⁴³ tarafından yayımlanmış eserler Cumhuriyet'in erken dönem dış politikası hakkında nispeten önemli bilgiler sunmaktır. Söz konusu isimlerin başlatmış oldukları geleneğin daha sonra Ecmel Barutçu,⁴⁴ Mahmut Dikerdem,⁴⁵ Kemal Girgin,⁴⁶ Kamuran Gürün⁴⁷ ve Ercüment Yavuzalp⁴⁸ gibi Dışişleri Bakanlığı'nda önemli görevlerde bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'ni dünyanın değişik yerlerinde temsil etmiş emekli büyükelçiler tarafından da devam ettirildiği görülmektedir. Bu isimlerin yazmış oldukları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1990'lı yıllara kadar takip ettiği dış politika ve diğer ülkelerle geliştirdiği ilişkiler hakkında hayati bilgiler sunan eserler, birçok dış politika çalışmasına kaynak olmuş ve tarih yazımı alanında eser veren birçok tarihçi tarafından da tetkik edilmişlerdir.⁴⁹ Dolayısıyla

40 Bilge Cankorel, *Bir Dönem Biterken Bir Diplomatın Seyir Defteri*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2014, s. 12.

41 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

42 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, I. Cilt, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

43 Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat*, 2. Baskı, İstanbul 1981.

44 Ecmel Barutçu, *Hariciye Koridoru*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

45 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.; Mahmut Dikerdem, *Ortadoğuda Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990; Mahmut Dikerdem, Üçüncü Dünyadan, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.

46 Kemal Girgin, *Dünya'nın Dört Bucağı: Bir Diplomatın Anıları 1954/1997*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.

47 Kamuran Gürün, *Akıntıya Kürek*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.; Kamuran Gürün, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

48 Ercüment Yavuzalp, *Menderes'le Anılar*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.; Ercüment Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993; Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996.

49 Söz konusu anılar hakkında daha detaylı bilgi ve 2007 yılına kadar yayımlanmış Türk dış

bu çalışmada, son on yıl içerisinde yayımlanmış ve henüz dış politika tarihi araştırmacıları tarafından yeterince yararlanılmamış diplomat anıları hakkında bilgi verilecektir.

Bildiri kapsamında ele alınan ilk anı kitabı 2007 yılında Büyükelçi İldeniz Divanlıoğlu tarafından *Emekli Büyükelçi Horoz Gibi Ötünce* başlığıyla yayımlanan eserdir.⁵⁰ Divanlıoğlu 1955 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı'ndan, 43 yıllık hizmetinin ardından 1998 yılında emekli olmuştur. Yazar bu süre boyunca Dışişleri Bakanlığı NATO Dairesi Başkanlığı, Enformasyon Genel Müdürlüğü, Konsolosluk Genel Müdürlüğü, TBMM Başkanlık Danışmanlığı gibi görevlerinin yanı sıra Türkiye'nin Tanzanya, Hindistan ve Şili Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur. Divanlıoğlu, her şeyden önce bulunduğu bütün makamların yanında Cumhurbaşkanları İsmet İnönü, Cevdet Sunay, Fahri Korutürk ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e birçok resmi görüşme ve toplantıda tercümanlık yapmış ve buralarda edindiği izlenimleri okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Kitapta Türkiye Cumhuriyeti'nin 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar takip ettiği dış politikanın ve çeşitli devletlerle geliştirdiği ilişkilerin ipuçlarını yakalamak mümkündür. Bu kapsamda eserde yer verilen Türkiye'nin Yeni Delhi'deki temsilciliğe haber dahi vermeden Hindistan'a askeri malzeme, silah ve cep hane yardımı yapmaya giriştiği ancak daha sonra bu kararın uygulanmadığı; Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımasına uzun yılların olduğu bir dönemde Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfikar Ali Butto'nun Türkiye'nin Çin ile diplomatik ilişki kurması konusunda arabuluculuk yapmayı teklif ettiği ve İran Dışişleri Bakanı Ardeşir Zahedi'nin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e Irak'taki Baas yönetimini bir darbeye devirmeyi planladıklarını ve bu konuda Türkiye'nin de desteğini beklediklerini bildirdiği gibi Türk dış politikasının çok bilinmeyen gelişmeleri hakkındaki anekdotlar dış politika tarihi araştırmacıları için oldukça önem taşımaktadır.

İkinci olarak, Büyükelçi Deniz Bölükbaşı tarafından 2011 yılında *Dışişleri İskelesi* başlığıyla yayımlanan eser konumuz için bir başka değerli örneği teşkil etmektedir.⁵¹ Bölükbaşı, 1973 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı'ndan 34 yıllık hizmet süresinin ardından 2007 yılında kendi isteğiyle emekliliğe ayrılmıştır. Yazarın, kitabın önsözünde, eserin klasik anlamda bir günlük ya da anı kitabı olmadığını hatırlatmasının ardından tarihe kaynaklık etmek

politikasını hakkında bilgi veren anıların bibliyografyası için bkz: Kınlı, s. 144-147, 181.

50 İldeniz Divanlıoğlu, *Emekli Büyükelçi Horoz Gibi Ötünce*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

51 Deniz Bölükbaşı, *Dış İşleri İskelesi Dış İşlerinde 41 Yıl*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

gibi bir iddiasının da olmadığını belirtmesine rağmen incelediğimiz yapıt, Türk dış politikası tarihi ve dış ilişkileri anlamında birinci elden oldukça faydalı bilgiler içermektedir. Bölükbaşı'nın kendi ifadesiyle bu bilgilerin hala güncelliğini koruyan “Yunanistan’la ilişkiler; Ege sorunları; ... Batı Trakya Türk azınlığı; Kıbrıs, Ermenistan’la ilişkiler; ... Avrupa Birliği hayal yolculuğu ve sanal müzakere süreci; azınlık tartışmaları; ... 1 Mart tezkeresi ve ABD’nin Irak’ı işgali; etnik bölücülük ve PKK terörü” gibi hususlarla ve Büyükelçi’nin de doğrudan katkısının bulunduğu “Türk Boğazları’nın seyrüsefer açısından güvenliği, Dünya Denizcilik Örgütü’nde Boğazlar’da yeni trafik düzeni için verilen mücadele, Bakü-Ceyhan Boru Hattı kavgası, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin uygulanması ve bununla bağlantılı sıkıntılar ve değişen Karadeniz jeopolitiği” gibi konu ve süreçlerle ilgili olduğu görülmektedir. Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın Dışişleri İskeleyi’nden önce 2008 yılında yayımladığı ve anı kitabı niteliğindeki bir başka eseri de 1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrasıdır.⁵² 2003 yılında ABD’nin Irak’a gerçekleştireceği askeri müdahalenin öncesinde ABD silahlı kuvvetlerinin Türk toprakları ve hava sahasını da kullanabilmeleri konusunda Amerikan heyetiyle yürütülen müzakerelerin Türkiye adına heyet başkanlığı görevini üstlenen Bölükbaşı, kaleme aldığı eserde yürütülen müzakere süreci ve sonrasının perde arkasını tüm ayrıntılarıyla okuyucuya aktarmaya çalışmıştır.

Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın 1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası adlı eseri gibi yalnızca yaşanan bir olay ya da süreci temel alarak hazırlanan bir başka “mikro” anı kitabı da Büyükelçi A. Oğuz Çelikkol tarafından 2014 yılında yayımlanan *One Minute’den Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması* başlıklı çalışmadır.⁵³ Çelikkol, 1977 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı’ndan 37 yıllık görev süresinin ardından 2014 yılında emekli olmuştur. Yazar, Dışişleri Bakanlığı’ndaki kariyeri boyunca Türkiye’nin BM Daimi Temsilciliği ile Beyrut ve Washington’daki Büyükelçiliklerinde görev yapmış ve Türkiye’yi Los Angeles’ta Başkonsolos, Şam, Atina, Tel Aviv ve Bangkok’ta ise Büyükelçi olarak temsil etmiştir. 2010 yılında İsrail’deki görevi sırasında İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon ile yaşanan “alçak koltuk krizinin” başrolündeki büyükelçi olan Çelikkol, eserine Arap-İsrail çatışması ve Filistin sorunu üzerine tarihsel bir giriş ile başlamıştır. Eserin devamında yazar, Türkiye-İsrail ilişkilerinin İsrail’in Gazze’de giriştiği “Dökme Kurşun Operasyonu” ile başlayan bozulma süreci ve Mavi Marmara

52 Deniz Bölükbaşı, *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

53 A. Oğuz Çelikkol, *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

olayı ile yaşanan diplomatik ilişkilerin kesilmesi süreci arasında geçen dönemin birinci ağızdan tanıklığını yapmaktadır.

Büyükelçi Ömer Altuğ'un kaleme aldığı *Hatırimda Kalanlar Bir Diplomatin Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü* adlı eseri 2014 yılında yayımlanan bir başka anı kitabıdır.⁵⁴ Altuğ, 1972 yılında göreve başladığı Dışişleri Bakanlığı'ndan 41 yıl ve 3 aylık görev süresinin ardından 2012 yılında emekli olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nın merkez teşkilatında üstlendiği sorumlulukların yanı sıra Brüksel Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Daimi Temsilciliği, Tahran Büyükelçiliği, Roma NATO Savunma Koleji, Brüksel NATO Daimi Temsilciliği ve Kahire Büyükelçiliği'nde görev yapan Altuğ, Türkiye'yi Düsseldorf'ta Başkonsolos, Tallin ve Vilnius'ta ise Büyükelçi olarak temsil etmiştir. Eserde Türkiye'nin AET ile kurduğu ilişkiler, NATO'nun geçirdiği dönüşümde Türkiye'nin oynadığı rol, Türkiye'nin Baltık bölgesi ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler Altuğ'un tanıklığıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak eserin belki de en can alıcı noktası Altuğ'un 1979 yılında İranda görev yaptığı dönemde gerçekleştirilen "İslam Devrimi" esnasında edindiği gözlemleri aktardığı sayfalarıdır.

Bildiri kapsamında değinilecek son eser Büyükelçi Bilge Cankorel'in 2014 yılında yayımlanan *Bir Dönem Biterken Bir Diplomatin Seyir Defteri* adlı yapıtıdır.⁵⁵ 1971 yılında Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine başlayan Cankorel 2011 yılında emekliye ayrılmıştır. Büyükelçi, Dışişleri Bakanlığı'ndaki görev süresi boyunca Bakanlığın merkezdeki çeşitli daireleriyle birlikte Afganistan ve Ukrayna Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur. Cankorel meslek yaşamı boyunca Bakanlık bünyesindeki bu görevlerinin yanı sıra Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) AET Başkanlığı ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Bakü'deki Temsilciliği görevlerini de üstlenmiştir. Cankorel'in eserde dış politika tarihi araştırmacılarına sunduğu en değerli bilgiler, Türkiye'nin 1987 yılında AET'ye tam üyelik başvurusu yaptığı sırada üstlendiği DPT AET Başkanlığı görevi dönemini anlattığı, 1995 yılında Afganistan'a önce maslahatgüzar olarak atanıp daha sonra kendisine Büyükelçi unvanı verilmesinin ardından gerçekleşecek baskından hemen önce Büyükelçiliği başarılı bir şekilde tahliye edişini anlattığı ve son olarak da Ukrayna'da gerçekleşen "Turuncu Devrim" yıllarında yerine getirdiği Büyükelçilik görevini anlattığı bölümde yer almaktadır.

54 Altuğ Ömer, *Hatırimda Kalanlar Bir Diplomatin Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2014.

55 Cankorel, *age*.

Yukarıda ele alınan anı kitapları arasında bir mukayese yapılacak olursa, ilk olarak eserlerin kaleme alınış tarzları hakkında bir değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır. Bu kapsamda, sözü edilen ilk eser olan *Emekli Büyükelçi Horoz Gibi Ötünce*'nin yazarı olan Büyükelçi İldeniz Divanlıoğlu, eserin önsözünde de belirttiği üzere anılarını kaleme alırken hiçbir günlük, resmi dosya veya belgeye başvurmamış, yalnızca hafızasında kalan hatıraları yazıya dökmüştür. Bu nedenle yazar, anlattığı olayların net tarihini vermekten kaçınmış ve anlatım tarzı olarak da hatırladığı anekdotların arka arkaya sıralanmasını tercih etmiştir. Divanlıoğlu'na benzer şekilde Büyükelçi Ömer Altuğ'un da *Hatırımında Kalanlar Bir Diplomatın Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü* adlı eserini yazıya aktarırken herhangi bir günlük ya da resmi belgeden yararlanmadığı görülmektedir. Ancak Altuğ, kendisinin de dile getirdiği üzere Divanlıoğlu'ndan farklı olarak bu süreçte kişisel arşivine başvurmuştur. Bu konuda belki de en düzenli ve titiz bir çalışma ortaya koyan isim ise *Bir Dönem Biterken Bir Diplomatın Seyir Defteri* adlı eserin yazarı Büyükelçi Bilge Cankorel'dir. Çünkü Cankorel, eserin giriş bölümünde de belirttiği üzere anılarını kaleme alırken tuttuğu günlük notlardan ve biriktirdiği evraklardan yararlanmış ve daha sonra da bunları gözden geçirerek yeniden düzenlemiştir. Hatta Cankorel, eserin bazı bölümlerinde, yazım sürecinde yararlandığı notlar ve evrakların kaleme alınış tarihindeki düşünceleriyle o andaki düşünceleri arasındaki farklılıkları da okuyucuya aktarmaktan çekinmemiştir.

İncelenen anı kitapları arasında yapılabilecek karşılaştırmanın bir başka boyutu ise eserlerin içerik düzenlemesiyle ilgilidir. Yazarların anılarını kaleme alırken bu konuda farklı tasarruflarda buldukları görülmektedir. Örneğin, Büyükelçi İldeniz Divanlıoğlu eserini, tüm meslek yaşamı boyunca hafızasında biriktirdiği anekdotları herhangi bir bölümlemeye gitmeden, arka arkaya anlattığı bir yöntemle oluşturmuştur. Bu nedenle, yukarıda da belirtildiği üzere yazar, anılarını kaleme alırken başka herhangi bir günlük ya da belgeden de yararlanmadığı için eserinde emsallerine oranla sınırlı sayılabilecek derecede ayrıntıya yer vermiştir. Divanlıoğlu'nun yanı sıra Büyükelçi Deniz Bölükbaşı (*Dışişleri İskelesi*), Büyükelçi Ömer Altuğ ve Büyükelçi Bilge Cankorel de eserlerinde tüm meslek yaşamları boyunca biriktirdikleri anılarını baştan sona kronolojik bir düzen içerisinde okuyucuya aktarmışlardır. Ancak, bu yazarlar Divanlıoğlu'ndan farklı olarak anılarını edindikleri unvanlar ile buldukları görevler ve ülkeler bazında bölümlere ayırmışlardır. Bu ayırım, yazarlara aktardıkları anıları hakkında daha detaylı bilgi sunma imkânı verirken aynı zamanda okuyucunun da eserden faydalanma anlamında işini oldukça kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan, Büyükelçi A. Oğuz Çelikkol'un kaleme aldığı *One Minute'ten Mavi Marmara'ya Türkiye İsrail*

Çatışması adlı eseri ile Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın kaleme aldığı *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası* adlı eseri ise sözü edilen önceki örneklerden farklı bir kapsamda yayıma hazırlanmışlardır. Bu eserler, yazarlarının tüm meslek hayatları boyunca biriktirdikleri anılarını anlattıkları birer çalışma olmaktan ziyade, özel olarak yazarların birinci dereceden dâhil oldukları bir olay ya da süreç hakkındaki tecrübelerini aktardıkları "mikro" anı kitaplarıdır. Dolayısıyla, ele aldıkları konular hakkında oldukça ayrıntılı tecrübe ve bilgiye yer veren bu eserler, özel olarak söz konusu konuları çalışan araştırmacılar için son derece kıymetli birer kaynak konumundadırlar.

Son olarak, ele alınan anı kitapların değindikleri konular bakımından yapılacak bir mukayese, ister istemez ilk olarak yazarların Dışişleri Bakanlığı bünyesinde geçirdikleri yıllara mahkûmdur. Bu anlamda, Büyükelçi A. Oğuz Çelikkol ve Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın (*1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası*) sözü edilen "mikro" anı kitapları nedeniyle değerlendirme dışı tutulması durumunda, yalnızca Büyükelçi İldeniz Divanlıoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı çatısı altında görev yaptığı sürenin diğer yazarlara göre oldukça erken bir döneme denk geldiği görülmektedir. Bu nedenle Divanlıoğlu'nun anılarında diğer yazarlarla çakışan hemen hemen hiçbir konuya yer vermediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Büyükelçi Deniz Bölükbaşı, Büyükelçi Ömer Altuğ ve Büyükelçi Bilge Cankorel ise Dışişleri Bakanlığı'ndaki kariyerlerine aşağı yukarı aynı tarihlerde, 1970'li yılların başında başlamışlardır. Ancak, Dışişleri Bakanlığı'nın idari yapısı ve mevzu bahis isimlerin bu yapı içerisinde farklı daire ve ülkelerde görev yapmaları, bu kişilerin farklı tecrübeler edinmelerine ve dolayısıyla da anılarında birbirlerinden farklı olay ve olgulara yer vermelerine neden olmuştur. Bununla birlikte, bu farklılıkların yanında neredeyse üç ismin de ortak bir şekilde anılarında yer verdikleri Türk dış politikasının önemli konuları da bulunmaktadır. Söz konusu ortak noktaların başında ise Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı, 1970'li ve 1980'li yıllarda Türkiye'nin yurt dışındaki diplomatik personeline karşı eylemlerde bulunan ASALA terör örgütü, 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale ve esasen başlangıcı 1964 yılına dayanan ancak hala devam etmekte olan Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu/Birliği (AET/AB) üyelik süreci gibi son derece önemli konular gelmektedir.

Sonuç

Dış politika tarihi araştırmacılarının çalışmalarını değerli kılan hususların başında ortaya koydukları argümanları birincil kaynaklara dayandırmaları gelmektedir. Bu anlamda, dış politika tarihi araştırmacılarının yararlanabilecekleri kaynakların başında arşiv belgeleriyle birlikte siyasetçi ve bürokratların yayımlamış oldukları anılar gelmektedir. Anılar, kaleme alınış özellikleri itibarıyla öznel değerlendirmeler içerebilseler de doğru bilimsel yöntemleri kullanan bir araştırmacı için vazgeçilmez bir birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Cumhuriyet dönemi dış politika tarihi araştırmacıları da son yıllarda bu kaynak türünde giderek artan bir zenginlikle karşı karşıyadır. Özellikle son on yıl içerisinde birçok emekli büyükelçi, kaleme aldıkları anılarını yayımlayarak söz konusu alana önemli katkılar sunmuşlardır.

KAYNAKLAR

Acun, Fatma, “Tarihin İnşa Sürecinde Belge ve Kullanımı”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumunu Bildiriler*, ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

Acun, Fatma, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2015.

Akar, Şevket Kamil ve Karakoç, İrfan, “Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/1 (2004), s. 383-421.

Akşin Sina, “Türkiye’de Anılar ve Biyografiler”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, 1977.

Altıkulaç, Ali ve Yeşilbursa, Emine Güntepe, “Tarih Araştırmacılarına Göre Hatıratların Tarihsel Değeri”, 3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı, 25-27 Haziran 2014.

Altuğ, Ömer, *Hatırımda Kalanlar Bir Diplomatın Ege’den Baltıklar’a Uzanan Öyküsü*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2014.

Arı, Kemal, *Tarih Yöntemi*, İleri Yayınları, İzmir 2011.

Aydın, Mustafa, Denk, Erdem ve Özersay Kudret, *Türk Dış Politikası Kaynakçası (1923-2000)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2001.

Aydın, Mustafa, Alkan M. Nail, *An Extensive Bibliography of Studies in English, German and French on Turkish Foreign Policy (1923-1997)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1997.

Barutçu, Ecmel, *Hariciye Koridoru*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

Berber, Engin (ed.), *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Birinci, Ali, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Abvâli*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.

Birsel, Salah, “Anı Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXV/246 (1972), s. 377-397.

Bölükbaşı, Deniz, *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

Bölükbaşı, Deniz, *Dışişleri İskelesi Dışişlerinde 41 Yıl*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

Budak, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/1 (2014), s. 267-340.

Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Cankorel, Bilge, *Bir Dönem Biterken Bir Diplomatin Seyir Defteri*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2014.

Criss, Nur Bilge, “Üniversite Öğretiminde Siyasi Tarih’in Yeri”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006.

Çelikkol, A. Oğuz, *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Dikerdem, Mahmut, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

Dikerdem, Mahmut, *Ortadoğu’da Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

Dikerdem, Mahmut, *Üçüncü Dünyadan*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.

Diplomasi ve Dış Politika Çalışmalarında Arşivlerin Rolü, 7-9 Nisan 2016 İstanbul.

Divanlıoğlu, İldeniz, *Emekli Büyükelçi Horoz Gibi Ötünce*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

Erhan, Çağrı, “Siyasi Tarihin Kaynakları”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, I. Cilt, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Evans, Richard J., *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara 1999.

Girgin, Kemal, *Dünya’nın Dört Bucağı: Bir Diplomatin Anıları 1954/1997*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.

Grafton, Antony, *Dipnotlar, Merak Uyandıran Bir Tarih*, çev. Fatma Acun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Gül, Tülay, *Doğumundan Hariciye Vekilliğine M. Şükrü Saraçoğlu (1887-1939) Hakkındaki İddialar ve Yanıtlar ile Özlü Bir Biyografi Denemesi*, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir 2014.

Gürün, Kamuran, *Akıntıya Kürek*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

Gürün, Kamuran, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyıldan Tarih yazımı*, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Kınlı, Onur, “Anılar ve Yaşam Öyküleri”, *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, ed. Engin Berber, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, 2. Baskı, İstanbul 1981.

Kurşun, Zekeriya, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Metodu*, ed. Zekeriya Kurşun, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir 2011.

Küçük, Evren, “Türk Dış Politikası Çalışmalarında Arşivler (Türk-İngiliz-Fin)”, *Turkish Studies*, 8/13 (2013), s. 1215-1235.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Mumcu, Ahmet, “Siyasal Tarih”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977.

Olgun, İbrahim, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXV/246 (1972), s. 403-427.

Özbaran, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, 3. Baskı, Yakın Kitapevi, İzmir 2015.

Özdemir, Emin, “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXV/246 (1972), s. 398-402.

Öztürk, İbrahim Hakkı, “Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2015.

Sönmez, Erdem, *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarih yazımı Annales Okulu’nun Türkiye’deki Tarih yazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980’e*, 2. Baskı, Tan

Kitapevi Yayınları, Ankara 2010.

Tamkoç, Metin, *A Bibliography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 and Brief Biographies of Turkish Statesmen*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

Tellal, Erel, “İsimlendirme Sorunu”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, haz. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006.

Tuş, Muhittin, “Tarihçi ve Kaynak”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015.

Uzel, Nezih, *Radyo’da Bir Gün*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2006.

Yalçın, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 5. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

Yavuzalp, Ercüment, *Menderes’le Anılar*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.

Yavuzalp, Ercüment, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.

Yavuzalp, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996

